

Спеціалізована вчена рада ДФ 70.895.006 у
Хмельницькому університеті
управління та права
імені Леоніда Юзькова,
29013, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

ВІДГУК

офіційного опонента –

**доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України,
народного депутата України**

СТЕФАНЧУКА Миколи Олексійовича

на дисертаційне дослідження ДОЛІНСЬКОЇ Анни Миколаївни

«Охорона прав користувачів у мережі Інтернет»,

**подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Протягом останніх десятиліть становлення і розвитку мережі Інтернет веб-середовище стало не просто одним з додаткових вимірів людської взаємодії у більшості сфер суспільного життя, воно повністю змінило наші уявлення та підходи до поширення і споживання інформації, комунікації і ведення бізнесу. Саме всесвітня мережа «відповідальна» за прискорення глобалізаційних процесів, створення новітньої фінансової-економічної картини світу, розширення меж того, що раніше вважалось доступним у науці та освіті, творчій діяльності і культурно-цивілізаційному обміні. Зазнала суттєвих змін й юридична практика, нові виклики постали перед законодавцем, а юридична наука вимушена все більше звертатись до спеціальної технічної термінології та бути глибоко обізнаною із сучасними цифровими реаліями.

Закономірним є прагнення юридичної спільноти йти в ногу з часом, відповідати запитам цифрової епохи не лише на доктринальному, але й прикладному рівнях. З позицій науки цивільного права це відображається у потребі наукового осмислення відповідних правовідносин, їх суб'єктного складу, змісту й способів захисту прав та інтересів особи, пов'язаних із використанням мережі Інтернет. Слід зважати, що таке дослідження є багатоаспектним та потребує застосування вже класичного інструментарію

цивілістики до аналізу впливу цифровізації та інформатизації на площини набуття і здійснення майнових і особистих немайнових прав, їх захисту, самого поняття цивільно-правового статусу особи, що використовує мережу Інтернет.

Враховуючи вищевикладене, дисертаційне дослідження Долінської Анни Миколаївни на тему «Охорона прав користувачів у мережі Інтернет» слід визнати актуальним та своєчасним, що відображається й у меті дисертації, якою є визначення дієвих механізмів цивільно-правової охорони і захисту цивільних прав та інтересів Інтернет-користувачів, а також формулювання наукових висновків та пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства із зазначених вище питань на основі аналізу законодавчих та доктринальних джерел, судової практики і сучасного зарубіжного правового інструментарію.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційній роботі А. М. Долінської притаманні продумана дослідницька стратегія та вдала логіка розв'язання проблем, що піддаються науковому аналізу. Змісту дисертації властива методична і концептуальна цілісність, послідовність наукового викладу, заснованого на всебічному та об'єктивному аналізі різних наукових поглядів і позицій. Авторка проявила риси компетентного, принципового, уважного до деталей науковця.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації мають високий ступінь обґрунтованості, оскільки засновуються на аналізі теоретичних праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених – представників, перш за все, науки цивільного права. Так, теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові праці українських і зарубіжних вчених із загальної теорії права, цивільного права, цивільного процесуального права, права інтелектуальної власності та інших галузей права.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про електронну комерцію» та інші акти цивільного законодавства України, законодавства у сфері інформації та цифровізації, захисту персональних даних, джерела права ЄС, а також нормативні акти окремих зарубіжних держав.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є обґрунтованими, зроблені з використанням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Наприклад, вартим уваги є застосування наскрізно у роботі методу порівняння для визначення подібності і відмінності цивільно-правового статусу інтернет-користувачів, а також специфіки застосування різних цивільно-правових способів захисту їх прав в мережі Інтернет, у тому числі з допомогою інституту забезпечення позову. Для теоретичного дослідження було використано також *метод сходження від абстрактного до конкретного*, який дозволив розкрити особливості здійснення майнових та особистих немайнових прав інтернет-користувачів, а також форми та способи цивільно-правового захисту прав інтернет-користувачів (підрозділ 2.3). Методи аналізу та синтезу було використано для виділення ознак особистих немайнових прав, а також для визначення форм обмежень прав у сфері військової служби (підрозділ 1.2 та розділ 3). За допомогою *логічного методу* було розкрито особливості цивільно-правового захисту окремих майнових та особистих немайнових прав інтернет користувачів (підрозділ 2.3). *Формальний метод* пізнання права, що розкриває його структурну закономірність, допоміг визначити поняття цивільно-правового статусу інтернет-користувачів, цивільно-правового захисту їх особистих немайнових та майнових прав (підрозділи 1.4, 2.1-2.3). *Системно-структурний метод* дозволив окреслити систему майнових та особистих немайнових прав інтернет-користувачів та способів їхнього цивільно-правового захисту (розділ 2).

Комплексне використання різноманітних методів наукового дослідження дозволило дисертантці для досягнення поставленої мети виконати такі завдання: розкрити поняття відносин, пов'язаних із використанням мережі Інтернет як предмету цивільно-правового регулювання; визначити джерела правового регулювання відносин за участю інтернет-користувачів; встановити цивільно-правовий механізм охорони прав та інтересів інтернет-користувачів; з'ясувати загальні та спеціальні риси цивільно-правового статусу інтернет-користувачів; визначити особливості здійснення та захисту майнових прав інтернет-користувачів; визначити особливості здійснення та захисту особистих немайнових прав інтернет-користувачів; з'ясувати загальні та спеціальні способи захисту прав інтернет-користувачів; сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства щодо цивільно-правової охорони прав інтернет-користувачів.

У дисертаційній роботі чітко сформульовано мету; об'єкт та предмет дослідження визначені відповідно до встановлених вимог та дозволяють всебічно проаналізувати поставлену проблему, не виходячи за межі наукової спеціальності.

Дисертація виконана та оформлена на достатньо високому науковому і професійному рівні. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 10 наукових працях, зокрема в 4 наукових статтях у фахових виданнях України, 1 науковій статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 5 тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Дисертація А. М. Долінської написана грамотно, сприймається легко та з інтересом. Список використаних джерел оформлений відповідно до встановлених вимог.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням питань, які присвячені

теоретичним та практичним аспектам цивільно-правової охорони і захисту прав та інтересів, пов'язаних із використанням ресурсів мережі Інтернет.

Заслуговує на увагу запропоноване авторське визначення інтернет-користувача як учасника ІТ-відносин (фізична або юридична особа), який використовує можливості Інтернет середовища (простору) з метою задоволення своїх потреб. При цьому дослідницею встановлено, що основною ознакою статусу інтернет-користувача є споживання ним корисних властивостей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет та її електронних сервісів (с. 48-49). У зв'язку з цим у роботі відзначається, що інтернет-користувач наділений широким спектром прав і обов'язків учасника цивільно-правових відносин, закріплених у національному та міжнародному законодавстві, й водночас набуває специфічних майнових та особистих немайнових прав та кореспондуючих їм обов'язків, що окреслюють його специфічні правові можливості, які у нього виникають при взаємодії з допомогою електронних пристроїв та з допомогою мережі Інтернет як користувача. Таким чином зроблено висновок про необхідність розглядати спеціальний статус такого суб'єкта (с. 85 дисертації).

Обґрунтованим вважаємо підхід до встановлення у дисертаційній роботі те, що ключові особливості реалізації майнових прав інтернет-користувачами слід пов'язувати із наслідками вчинення відповідних правочинів у конкретному, специфічному та новітньому для людського суспільства середовищі – Інтернет-мережі, що відображається на всіх етапах – від пошуку контрагента, вчинення правочину та фіксації його змісту у електронній формі, до здійснення майнових прав за допомогою веб-сервісів, їх захисту юрисдикційним і неюрисдикційним способами з особливими вимогами стосовно доказування та ін. Авторка справедливо вказує на те, що формально-юридичне зрівняння майнових прав і пов'язаних із ними правочинів, що виникають і вчиняються за допомогою мережі Інтернет із тими, що вже звично реалізуються особами у «фізичному світі» є важливою гарантією не лише належного здійснення і захисту таких прав, але й

еволюційного розвитку науки і практики цивільного права, майнових правовідносин у сучасному суспільстві як таких (с. 90-91 дисертації).

Варто високо оцінити результати виконаного дисертанткою дослідження загальних та спеціальних способів захисту прав і інтересів інтернет-користувачів. Так, відзначимо високий рівень наукового узагальнення в частині встановлення автором того, що у справах про захист прав інтернет-користувачів наявність зобов'язальних відносин, а отже й можливість застосування примусового виконання обов'язку в натурі як способу захисту, є достатньо поширеною, охоплюючи всі види комерційних транзакцій, в яких користувач виступає споживачем певних послуг або замовником товарів через інтернет-майданчики, а тому відповідач може бути зобов'язаний судом надати таку послугу, відновити до неї доступ у обсягу або на умовах, погоджених з користувачем (споживачем), навіть якщо таке погодження відбувається на умовах договору приєднання, надіслати покупцю товар у кількості та асортименті, представленому та замовленому на веб-ресурсі, а також включати ситуації, пов'язані із особистими немайновими правами користувачів – від обмеження поширення конфіденційної інформації до її повного видалення зі сторінок ресурсу (с. 174-175 дисертації).

Також потрібно відзначити пункт наукової новизни, пов'язаної із твердженням про визначальне значення у справах за участю інтернет-користувачів складності відновлення становища, яке існувало до порушення, що зазвичай пов'язано із знищенням (без можливості відновлення) первинних джерел розміщення інформації – веб-ресурсів або окремих інтернет-сторінок, некоректне вилучення із наступним пошкодженням фізичних носіїв даних (серверів, жорстких дисків), спричинення іншої майнової шкоди, коли повернення в попередній стан є фактично неможливим (с. 21-22 дисертації).

Заслужують на увагу сформульовані авторкою рекомендації стосовно забезпечення дійсності правочинів, укладених в електронній формі, а саме те,

що: 1) сторонам цивільно-правових договорів у випадку укладення електронного договору слід чітко вказувати в тексті договору, що вони вчиняють саме електронний договір; 2) у випадку відсутності такої вказівки до правочину будуть застосовуватись загальні вимоги цивільного права щодо дійсності правочинів і відсутність оригіналу підпису однієї зі сторін, робить такий правочин оспорюваним; 3) практика свідчить про необхідність зазначення у договорі на цей випадок положень щодо: а) чинності сканкопій договору до моменту обміну оригіналами; б) зазначення даних електронних адрес (корпоративних – у випадку, коли стороною є компанія) з допомогою яких відбувається обмін такими сканкопіями; в) вказівка на те чи є обмін оригіналами обов'язковим (презумпція наявності оригіналу, складеного на паперових носіях) (с. 107-108 дисертаційного дослідження).

Слід підтримати запропонований у дисертаційній роботі підхід щодо визначення загального предмету доказування у справах про визнання недійсними правочинів, укладених у мережі Інтернет, який буде відповідати загальноприйнятим у цивільному праві і практиці підходам, з тією відмінністю, що підтвердження факту укладення такого правочину, предмету договору та умов його виконання, дефектів волі, змісту або форми правочину тощо, безпосередньо залежатиме від механізмів і способів інтернет-комунікації, використовуваних сторонами для укладення і подальшого виконання правочину, вимагаючи переходу доказової бази у інформаційно-мережеву площину. Наслідком цього буде тяжіння до використання електронних доказів у цій категорії справ – електронних документів, веб-сайтів та окремих веб-сторінок, текстових, мультимедійних повідомлень, метаданих і баз даних тощо (с. 168 дисертаційної роботи).

Має окреме практичне значення пропозиція дисертантки щодо запровадження в українському законодавстві низки додаткових правомочностей осіб, здійснюваних за допомогою мережі Інтернет, та пов'язаних із можливістю збереження та розпорядженнями особистими паперами у цифровому вигляді, поширення (опублікування) їх у мережі

Інтернет, права фізичної особи, яка погодилася на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку або на он-лайн трансляцію, вимагати припинення їх публічного показу, в тому числі в мережі Інтернет, в тій частині, яка стосується її особистого життя та деякі інші (с. 207 дисертації).

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Загалом високо оцінюючи дисертаційне дослідження Долінської Анни Миколаївни, вважаю на необхідне звернути увагу на деякі положення та висновки, що містяться у дисертації, та які, на мій погляд, є спірними і потребують додаткової аргументації або уточнення.

До них відносяться:

1. Серед положень наукової новизни авторкою обґрунтовано, що цифровий актив є оборотоздатним та відчужуваним об'єктом, що має економічну цінність як матеріальне благо, а отже не прив'язаний до особистості конкретного тимчасового власника. При цьому, відмінною та характерною для цифрового активу є форма його відтворення та збереження, що відображається у інформаційній складовій та полягає у розміщенні такого активу виключно у електронній формі – в мережі Інтернет або на фізичних криптографічних токенах, побудованих за технологією блокчейн. Однак з роботи не вбачається, які способи цивільно-правового захисту таких цифрових активів є найбільш ефективними, а також чи є потреба наукової розробки спеціальних способів захисту прав на таке майно.

2. У дисертації обґрунтовується необхідність виділення поняття ІТ-відносини, а також виокремлювати їх види, до яких дисертанткою віднесено низку видів ІТ-відносин, у тому числі управлінські та організаційно-розпорядчі (в т. ч. з надання адміністративних послуг). Дійсно на сьогодні в умовах реалізації плану цифровізації та впровадження електронного врядування в Україні багато адміністративних послуг переміщується в онлайн середовище. А тому в контексті проведеного дослідження вартим уваги є питання щодо того, чи виникають у інтернет-користувачів цивільно-

правові відносини при отриманні адміністративних послуг онлайн, наприклад при отриманні виписки з державного реєстру, отриманні електронного цифрового підпису тощо.

3. Як відомо зображення як засіб індивідуалізації фізичної особи з приводу якого виникають відповідні цивільні права, охоплює дві групи чинників, які в сукупності впливають на ідентифікацію особи – фізіологічні («біометричні дані» та «біометричні параметри») та соціальні (комплекс властивостей, притаманних конкретній фізичній особі, які підкреслюють її індивідуальність у цивільних правовідносинах та характеризують особливості її суспільного буття.). У випадку взаємодії учасників цивільного обороту з допомогою мережі Інтернет, авторка пише про спеціальні засоби індивідуалізації особи, електронна пошта, нікнейм, аватар тощо. У зв'язку з цим потребує додаткового обґрунтування питання щодо співвідношення зазначених офлайн та онлайн засобів індивідуалізації, які дозволяють здійснити ідентифікацію особи.

4. Зупиняючись у роботі на низці особистих немайнових прав фізичних осіб, авторка робить акцент, що багато з них виникають у малолітніх та неповнолітніх у зв'язку із взаємодією з відповідним контентом в мережі Інтернет. У зв'язку з цим, потребує додаткового пояснення авторки роботи питання щодо доцільності виділення спеціальних елементів дієздатності малолітніх та неповнолітніх осіб як Інтернет-користувачів.

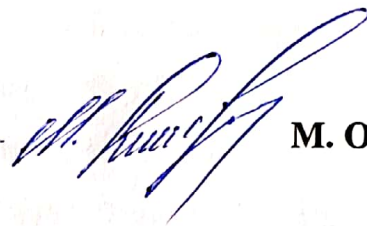
5. Беручи до уваги предмет дисертаційного дослідження доволі цікавим та вартим дослідження є питання виділення так званої модусної дієздатності Інтернет-користувачів, таких наприклад, як фрілансери, системні адміністратори, веб-дизайнери та ін. Тому під час захисту авторці пропонується сформулювати наукову позицію з цього питання.

Висновок щодо рецензованого дослідження. Дисертаційна робота Долінської Анни Миколаївни є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке містить нові теоретичні положення й висновки,

відображає зроблені автором наукові узагальнення стосовно предмета дослідження, містить практичні рекомендації та пропозиції до вдосконалення законодавства, які в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для науки цивільного права. Дисертаційне дослідження «Охорона прав користувачів у мережі Інтернет» відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167, а її авторка – Долінська Анна Миколаївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
народний депутат України

М. О. Стефанчук

